

ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОРОВОГО СПРИЙНЯТТЯ З ПОЗИЦІЇ ЇХ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ

VERBS DENOTING VISUAL PERCEPTION FROM THE POSITION OF THEIR STRUCTURAL-SEMANTIC TYPOLOGY

Крайняк О.М.,

orcid.org/0000-0003-2233-0791

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри романо-германської філології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Статтю присвячено вивченню структурно-семантичних особливостей дієслів зі значенням зорового сприйняття у сучасній німецькій мові. Попри наявність деяких праць із запропонованої теми наукових розвідок, досі немає роботи, у якій би було досліджено структурно-семантичну організацію лексико-семантичного поля дієслів зі значенням «бачити», з відповідним тематичним та формально-структурним розподілом. У попередніх дослідженнях дієслова цієї групи розглядалися в діахронічному аспекті або вивчалися їх семантичні особливості.

Дієслово як повнозначна частина мови відображає людське пізнання світу, саме за допомогою зору ми сприймаємо зовнішню структуру навколишнього світу та людину у соціумі. Дієслова зі значенням «бачити» належать до сенсорних дієслів, які віддзеркалюють світосприйняття людини, національний характер та ментальність народу.

Дієслова зорового сприйняття позначають когнітивну діяльність людини, вказують на набуття знань людиною за допомогою органів чуття та зміни у пізнавальній діяльності особистості.

Дослідження дієслів здійснювалося на основі компонентного аналізу і дозволило виявити різноманітний клас семантики з точки зору змісту мовних одиниць. Це спричиняє виділення 6 окремих смислових груп дієслів з різною продуктивністю.

Дієслівні лексеми зі значенням «бачити» вирізняються багатою морфемною структурою та ієрархічною організацією їх лексико-семантичних варіантів. Серед проаналізованих одиниць найбільшу продуктивність виявляють дієслова зі значенням «дивитися», «глядіти», «розглядати», «спостерігати», «стежити», що репрезентовано в лексикографічних джерелах як стійкі словосполучення або дієслова-симплекси та дієслова з невідокремлюваним префіксом *be-*.

У перспективі доцільно розглянути семантичну систему дієслів зі значенням «бачити», у якій вербалізуються концепти зорового сприйняття, що дозволить глибше проаналізувати ментальні здібності людини. Не менш цікавим може бути вивчення сенсорних дієслів у зіставному аспекті з використанням декількох германських мов.

Ключові слова: дієслово, лексема, зорове сприйняття, семантичне значення, структурний аналіз.

The article is devoted to the study of structural and semantic features of verbs with the meaning of visual perception in the modern German language. Despite some works on the proposed scientific exploration, there is still no work in which the structural-semantic organization of the lexical-semantic field of verbs with the meaning "to see" was investigated, with the corresponding thematic and formal-structural distribution. In previous studies, the verbs of this group were considered in a diachronic aspect, or their semantic features were studied.

The verb, as a full-fledged part of speech, reflects human understanding of the world; it is with the help of sight that we perceive the external structure of the surrounding world and a person in society. Verbs with the meaning "to see" belong to sensory verbs that reflect a person's perception of the world, the national character, and the mentality of the people.

Verbs of visual perception describe how the human mind processes information gathered through the senses and indicate the cognitive activity of the individual.

The study of verbs was carried out based on component analysis and made it possible to reveal a diverse class of semantics from the point of view of the content of linguistic units. This causes the selection of 6 separate semantic groups of verbs with different performance.

Verb lexemes with the meaning "to see" are distinguished by a rich morpheme structure and hierarchical organization of their lexical-semantic variants. Among the analyzed units, verbs with the meaning "look," "watch," "examine," "observe," and "monitor," which are represented in lexicographic sources as stable word combinations or simplex verbs and verbs with the inseparable prefix *be-*, show the highest productivity.

In the future, it is advisable to consider the semantic system of verbs with the meaning "to see," which verbalizes the concepts of visual perception, allowing a deeper analysis of a person's mental abilities. Studying sensory verbs in comparative aspect in many Germanic languages also can be interesting.

Key words: verb, lexeme, visual perception, semantic meaning, structural analysis.

Постановка проблеми. Для традиційних лінгвістичних досліджень є характерним вивчення функціонування мови як різновиду когнітивної діяльності людини, яка знаходить

своє відображення в пізнавальних здібностях особистості. До когнітивних здібностей людини відносяться мовна здатність, зорова, моторна тощо.

Когнітивна лінгвістика вивчає мову не як «систему в самій собі і для самої себе», а у зв'язку з людиною, без якої виникнення і функціонування цієї системи було б неможливим. Мова розглядається як явище суспільне, явище, тісно пов'язане з історією народу, його культурою [3, с. 146].

Багаторівнева когнітивна система людини, яка складається із підсистем (мислення, сприйняття, пам'ять та ін.) потребує матеріального вираження результатів своєї діяльності. Функцію такого вираження виконує мова, яку когнітивна лінгвістика розглядає як одну з основних когнітивних систем, що забезпечує зберігання та трансляцію інформації у процесі освоєння дійсності [2, с. 8–9].

Дієслова зорового сприйняття відносяться до когнітивних дієслів та вказують на набуття знань людиною за допомогою органів чуття, на її пізнання навколишнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Словотвірні особливості візуальних дієслів детально проаналізував Й. Шредер у статті «*Verben der visuellen Wahrnehmung und Wortbildung*» [10], їх семантичний аналіз здійснили Е. Бюлов у праці «*Versuch einer semantischen Faktorenanalyse der verbalen Ausdrücke des Sehens*» [7] та в порівняльному аспекті з французькими дієсловами – М. Шеппінг у роботі «*Kontrastive semantische Analyse von Verben des Visuellen im Französischen und Deutschen*» [9].

Семантика та форми німецьких слів з аудіо-візуальним значенням у давньоверхньонімецькій мові описано у праці Т. В. Тупікової, Т. Б. Козак, Л. О. Потапенко «Лексико-семантична група аудіовізуальних дієслів *hören* 'чути' / *sehen* 'бачити' в давньоверхньонімецькій мові (діахронічне дослідження)» [4].

Постановка завдання. Актуальність запропонованого дослідження зумовлена тим, що, незважаючи на наявність наукових робіт, які присвячено вивченню дієслів на позначення зорового сприйняття, немає праці, у якій було б формально виділено лексико-семантичні групи слів із значенням сприйняття органами чуття з усього дієслівного складу сучасної німецької мови та проведено її комплексне дослідження з широким використанням результатів структурно-семантичного аналізу.

Усе це спонукає до студіювання лексико-семантичної групи дієслів на позначення зорового сприйняття світу в парадигматичному аспекті, що і становить мету запропонованого дослідження.

Предмет дослідження – вивчення структурно-семантичних особливостей дієслів зорового сприйняття в сучасній німецькій мові.

За об'єкт дослідження ми обрали дієслова, що позначають пізнання та сприйняття світу за допомогою зору, стійкі вербальні словосполучення та фразеологічні одиниці.

Виклад основного матеріалу. Німецькі дієслова, що позначають когнітивні процеси людської діяльності, входять до лексико-семантичної групи «Сприйняття органами чуття».

Сприйняття – чуттєвий образ зовнішніх характеристик предметів і процесів матеріального світу, що безпосередньо впливають на органи чуттів. Основою сприйняття є відчуття, що утворюють безперервний комплекс образів у просторі та часі. Сприйняття формує наочний образ предмету в його цілісності [1, с. 59].

Для того, щоб дослідити лексико-семантичне поле дієслів зорового сприйняття, необхідно перш за все з'ясувати до якої групи семантичної класифікації дієслівної лексики належать лексичні одиниці з аудіовізуальним значенням.

Згідно з семантичною класифікацією М. Хельбига і Й. Буша дієслова для позначення зорової та слухової здатності людини відносяться до третьої групи «*Verben des Wahrnehmens*» – «дієслова відчуття та сприйняття», які пов'язані з пізнавальною діяльністю людини, що є процесом відображення предметів та явищ дійсності: *sehen, hören, empfinden* [8].

У класифікації Т. Баллмера та В. Бренненштуля їх поміщено до шостої семантичної групи «*Zustößverben*» – «дієслова сприйняття та психічної діяльності на позначення впливу на індивіда або об'єкт»: *zustößen, wahrnehmen, sehen* [6].

Спираючись на семантичну класифікацію Р. І. Смеричанського, за якою предикати поділяються на шість найбільш узагальнені класи, дієслова зорового сприйняття відносять до другої групи: предикати для позначення процесу (*Vorgangsverben*): *behaupten, denken, fühlen, sehen, verstehen, zweifeln* [5, с. 11].

Дієслова зорового сприйняття членуються на групи та підгрупи за ознакою наявності спільності смислових зв'язків у лексичних одиницях та відповідно до активності або пасивності дії, які вони репрезентують. Під час семантичного аналізу предикатів слід звертати увагу на їх каузативність та результативність, що дозволяють зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки виконання дій, набуття якісно нових ознак.

Когнітивні дієслова для позначення сприйняття органами зору можна розділити на шість основних груп:

1) бачити, побачити (мати здатність сприймати зором): *sehen, gewahren, erblicken*;

2) дивитися, глядіти (спрямовувати погляд на когось, на щось): *ansehen, angucken, anschauen, begucken, begutachten, beschauen, besehen*;

3) заглядати, зазирати кудись (дивитися у що-небудь, крізь що-небудь, намагаючись побачити когось, щось): *hereinschauen, hineinsehen, einsehen, hineinblicken*;

4) розглядати (уважно оглядати кого-небудь, що-небудь): *ankieken, begucken, begutachten, beschauen, betrachten*;

5) спостерігати за кимось, чимось (дивлячись, помічати кого-небудь, що-небудь; звертати увагу на когось, щось; стежити, слідкувати за ким-небудь, чим-небудь): *zuschauen, zusehen, beobachten*;

6) дивитись телевізор: *fernsehen, fernschauen, kucken*.

Дієслова лексико-семантичної групи з ядерним значенням «дивитися, глядіти» вступають між собою в парадигматичні відносини та містять велику кількість синонімічних одиниць: *aus-schauen, aussehen nach jemandem, linsen, Ausschau halten* «видивлятися», «шукати очима»; *anschauen, beschauen, betrachten* «споглядати», «розглядати (щось)»; *bewundern, sich ergötzen, sich erlaben, sich weiden* «милуватися», «захоплюватися».

Лексичні одиниці цієї групи належать до складу фразеологічних одиниць німецької мови, які надають мовленню емоційності та експресивності. Так, для створення образності вживаються такі сталі сполуки, як *jemandem Auge machen* «стріляти очима», *jemanden mit scheelen Augen/Blicken ansehen* «дивитися на когось скося», *jemanden groß ansehen (anblicken, anschauen)* «здивовано подивитися на когось».

Емоційно забарвлені назви для характеристики дії «спрямовувати погляд», які надають процесу спілкування невимушеності, іронічності та фамільярності, репрезентовано жаргонізмами *glotzen* «вилупитися очима», «витріщити очі», *gaffen, aufdringlich schauen* «вирячуватися», «витріщатися, роззявивши рота», «ловити гав», «витрішки купувати».

До ядра лексико-семантичного поля зорового сприйняття належить також лексема зі значенням «заглядати», «зазирати кудись», яка є похідною від основного значення «бачити». Дієслова *hinschauen* «зазирати (у щось)» *hineinblicken, einsehen* «зазирати в приміщення», *nachsehen, nachschlagen* «зазирнути в словник», «довідуватися про щось із книги» можуть вказувати на неодноразово повторювальну дію.

Члени синонімічного ряду *anschauen, sich D. angucken, ansehen* «розглядати щось, когось», *begucken* «оглядати, розглядати», *mustern,*

beschauen «розглядати», «споглядати» володіють доміантним значенням «дивитися на все те, що заслуговує уваги». Спрямовувати погляд можна по-різному, вказуючи на напрям погляду та виявляючи своє враження від побаченого: *begutachten* «розглядати (оцінюючи когось)»; *sich bespiegeln* «розглядати себе (у дзеркалі)»; *bestaunen* «розглядати з подивом», «захоплюватися (кимсь)», «бути враженим»; *durchmustern, etw. visieren* «роздивлятися», «уважно розглядати», «обстежувати»; *j-n, etw. scharf ins Auge fassen* «пильно, уважно розглядати».

Розвиток зорового сприйняття здійснюється за допомогою спостереження, яке уможливорює щось виявити, помітити, вивчити або дослідити. В німецькій мові процес спостереження позначено за допомогою синонімічних дієслів та стійких словосполучень, фразеологічних одиниць з різноманітним відтінком значення: *beaufsichtigen* «спостерігати за кимсь (в значенні доглядати)»; *belauschen* «(таємно) спостерігати, стежити»; *Aufsicht (haben) führen über Akk.* «спостерігати за кимсь, чимсь» (здійснювати контроль); *ein wachsames Auge auf j-n haben, jemanden ins Auge fassen, aufpassen wie ein Luchs* «пильно стежити за кимсь»; *etw. aus der Vogelperspektive beobachten* «спостерігати щось з висоти пташиного польоту»; *spähen, Ausguck nach j-m halten* «спостерігати за кимсь, чимсь (шпигувати, вистежувати когось)».

Аудіовізуальне сприйняття інформації забезпечує формування уявлень про навколишній світ і відображене в німецьких дієсловах та сталих виразах, які відносяться до периферії лексико-семантичної групи зорового сприйняття, наприклад, *fernsehen, ferngucken, in die Röhre gucken (schauen), vor der Röhre* «дивитися телепередачу (телевізор)», *glotzen* «дивитися ящик (телевізор)».

Дієслова зорового сприйняття є предикатами в німецьких прислів'ях та приказках: *der Unbeteiligte sieht schärfer* «збоку видніше»; *einmal gesehen ist besser als zehnmal gehört* «краще один раз побачити, ніж десять разів почути»; *trau, schau, wem* «не довіряй першій-ліпшій людині»; *den Wald vor (lauter) Bäumen nicht sehen* «не бачити лісу за деревами (не помічати головного)»; *er ist in Rom gewesen und hat den Papst nicht gesehen* «по морі плавав, а води не бачив [у лісі був, а дров не бачив; у Римі був, а Папи Римського не бачив]».

Антонімічну групу до дієслів зі значенням «бачити» складають дієслова *blinden* «сліпити», «осліплювати», тобто позбавляти зору, робити сліпим, засліплюючи, заважати добре бачити; *vor der Bildfleche verschwinden* «зникнути з очей

(з горизонту)»; *unauffällig, unscheinbar sein* «бути непомітним, непримітним».

Проведений структурний аналіз дієслів зі значенням «бачити» свідчить про те, що найбільшу продуктивність виявляють дієслівні словосполучення (17,5%): *etw. mit bloßem Auge registrieren; mit eigenen Augen sehen; etw. auf Schritt und Tritt beobachten*.

Кількісно домінують також дієслова, які функціонують в усному та письмовому мовленні у формі симплексів (16%): *blicken, blinzeln, glub-schen* та предикати з невідокремлюваним префіксом *be-* (14 %): *beschatten, bespitzeln, belauern*.

Меншу продуктивність виявляють дієслова з невідокремлюваним префіксом *er-* (4%): *eräugen, ergötzen, erkennen* та відокремлюваними префіксами *aus-, hinab-* (4%): *ausblicken, ausspähen, aus-lugen; hinabblicken, hinabsehen, hinabäugen*.

Низьку продуктивність (3%) демонструють дієслова-композиції: *hochgucken, hochschauen, achtgeben* та дієслова з відокремлюваними префіксами *herum-, durch-*: *herumäugen, herum-blicken, herumspähen; durchblicken, durchbohren, durchleuchten*.

Решту проаналізованих дієслів (31,5%) складають дієслова з відокремлюваними та невідокремлюваними префіксами *auf-, ein-, nach-, um-*,

über-, ent-, ge-: *aufblicken, einsehen, nachgucken, umschauen, überprüfen, entdecken, gewahren* та ін.

Висновки. Студювання семантичної та структурної типології лексико-семантичної групи сенсорних дієслів допомагає зрозуміти значення мовних одиниць та їх морфемну будову. Досліджувана лексико-семантична група когнітивних дієслів, що позначає зорову поведінку людини, характеризується багатогранністю семантичної та структурної організації.

Дієслівні лексеми зі значенням «бачити» мають різну морфемну структуру та різний набір лексико-семантичних варіантів. Серед проаналізованих одиниць найбільшу продуктивність виявляють дієслова зі значенням «дивитися», «глядіти», «розглядати», «спостерігати», «стежити», які репрезентовано в лексикографічних джерелах як стійкі словосполучення або дієслова-симплекси та дієслова з невідокремлюваним префіксом *be-*.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні семантичної системи дієслів зі значенням «бачити», у якій вербалізуються концепти зорового сприйняття, що дозволить глибше проаналізувати ментальні здібності людини. Не менш цікавим може бути дослідження цих дієслів у зіставному аспекті з використанням декількох германських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Габрусєва Н. В. Філософія в поняттях і термінах: короткий адаптований словник. Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2012. 73 с.
2. Коч Н. В. Когнітивна лінгвістика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Іліон, 2021. 132 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 1999. 288 с.
4. Тупікова Т. В., Козак Т. Б., Потенко Л. О. Лексико-семантична група аудіовізуальних дієслів *hören, чути / sehen, бачити* в давньоверхньонімецькій мові мові (діахронічне дослідження). *Вчені записки таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Філологія. Журналістика. Том 33(72). № 5. Ч. 2. 2022. С. 318–322.
5. Смеречанський Р.І. Довідник з граматики німецької мови: Довідк. вид. Київ : Рад. шк., 1989. 304 с.
6. Ballmer T.T.: Deutsche Verben: Eine sprachanalytische Untersuchung des deutschen Verbwortschatzes. Waltraud Brennenstuhl. Tübingen: Narr. 1986. 413 s.
7. Bülow E. Versuch einer semantischen Faktorenanalyse der verbalen Ausdrücke des Sehens. Bonn: Druckerei der Friedrich-Wilhelms-Universität. 1970. 333 s.
8. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Langenscheidt. Verlag Enzyklopädie. 1996. 731 s.
9. Schepping M.T. Kontrastive semantische Analyse von Verben des Visuellen im Französischen und Deutschen. Tübingen : Gunter Narr Verlag. 1982. 330 s.
10. Schröder J. Verben der visuellen Wahrnehmung und Wortbildung. Deutsch als Fremdsprache. *Zeitschrift für Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer*. Heft 1. 32. Jahrgang. 1995. S. 43–47.